

İLAHİYAT FAKÜLTESİ

FELSEFE TARİHİ

ÜNİTE 13

19. YÜZYIL FELSEFESİ

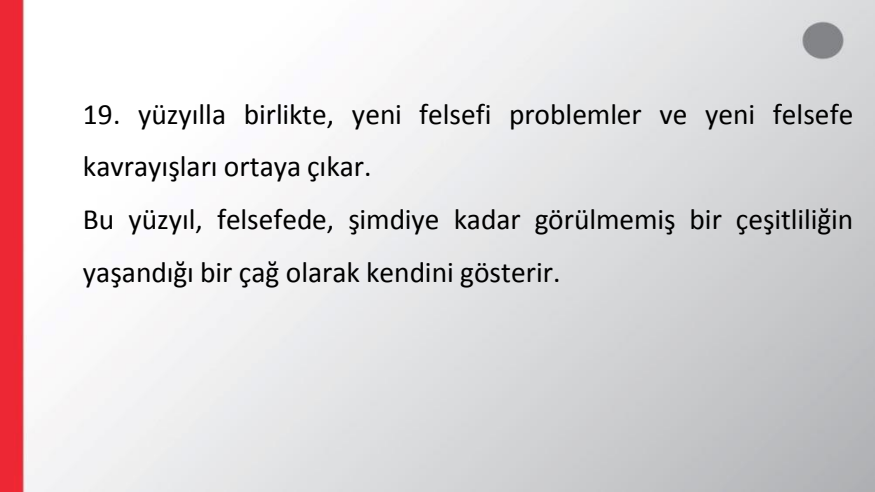
19. YÜZYIL FELSEFESİ

Kant'ın 1804 yılında ölümü, Aydınlanmanın sonuna işaret eder. Rönesans'ta insan entelektüel olarak matematiğin ve doğabiliminin yükselişi olgusuyla karşı karşıya kalmıştı; bu olgunun felsefeye bir şekilde dayattığı görevler, felsefenin 17. ve 18. yüzyıllarda doğrultusunu büyük ölçüde belirlemiştir.

17. yüzyıldan itibaren ama özellikle de Aydınlanmayla birlikte, dikkatler doğayı büyük bir başarıyla tanımlamış olan zihnin yapı ve karakteri üzerine yöneldi;

önce **rasyonalist**ler, sonra da **ampirist**ler, Kant'a gelinceye kadar olan süreç boyunca, zihnin fethi konusunda üstünlük iddiasıyla ortaya çıktılar.

Kant'ın sentezi, zihnin fethi konusunda nihai ve en yüksek noktayı oluşturmaktaydı.

19. yüzyılla birlikte, yeni felsefi problemler ve yeni felsefe kavrayışları ortaya çıkar.

Bu yüzyıl, felsefede, şimdiye kadar görülmemiş bir çeşitliliğin yaşandığı bir çağ olarak kendini gösterir.

19. yüzyıl felsefesi öncelikli olarak Alman felsefesinde **romantizmin** ve **idealizmin** zirveye ulaştığı bir dönemdir.

Aynı şekilde **materyalizmin** de yeni bir derinlik kazandığı ve öne çıktığı görülür.

19. yüzyılın genel olarak bir **tarih** yüzyılı olduğu belirtilir, bunun anlamı hem tarih bilincinin gelişmesi hem de düşüncenin ve felsefenin tarih ile birlikte ele alınıp değerlendirilmesi eğiliminin kuramsal bir nitelik kazanmaya başlamasıdır.

Böylece felsefenin içinde **siyasal** teoriler ve **sosyoloji** gibi bir disiplin çıkmıştır.

19. yüzyılın genel hatlarıyla Almanya'da **idealist** felsefenin, Fransa'da **sosyalist** düşüncenin, İngiltere'de **iktisat** teorisinin gelişip güçlendiği zamanlar olarak belirtilmesi yanlış olmaz.

Felsefede romantik düşünce, idealizm, materyalizm, realizm, rasyonalizm, tarihselcilik, pozitivism bu yüzyılda kendini gösterir.

19. yüzyılda felsefeye fethedilecek veya keşfedilecek yeni alanların başında, zihin ya da bilincin **tarihsel** boyutu gelmektedir.

Bu düşünce tarzını başında yer edinen filozof, **Hegel**'dir.

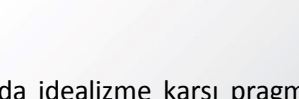
Nitekim Hegel'den başlayarak bilincin ya da aklın kendisi, tarih içinde gelişen, bireysel ve sosyal hayatın farklılaşan koşullarından her daim etkilenen bir şey olarak anlaşıldı.

Bu, elbette Descartes'ın veya Kant'ın sabit ve evrensel bir güç olarak aklından ziyade, tarihsel olarak evrim geçiren, geçerlilik standartları hayatın değişen talep ve standartlarına bağlı olarak değişime uğrayan **tarihsel akıl** olarak yorumlanmıştır.

18. yüzyıl tam bir akıl çağıydı, bu yüzden Aydınlanmanın bütün filozofları mutlak bir iyimserlik içinde oldular.

Oysa 19. yüzyılın kimi filozofları gerçekliğin sanıldığı gibi rasyonel olmadığını öne sürdüler.

Daha önceki çağlardan pek çok yönden farklılık gösteren 19. yüzyıl felsefesi, bir yandan da ideolojilerin, ayrı ve güçlü karşıtlıklarda bir araya gelen zıt felsefelerin çağı olmuştur.

Nitekim aynı yüzyılda idealizme karşı pragmatizm, irrasyonalizme karşı pozitivizm ve liberalizme karşı Marksizm boy göstermiştir.

Bunun da hiç kuşku yok ki en büyük nedeni, bu felsefeleri besleyip teşvik eden sosyal ve politik koşullarda yaşanan olağanüstü büyük değişimdir.

Buna göre yüzyılın hemen başları 18. yüzyılın aklına karşı duygu lehine bir tepkiyi ifade eden **Romantik** harekete tanık olur.

Köyden kente göçü hızlandıran, toplum içinde daha önce bir eşi daha görülmemiş bir sefaletе yol açarken, farklı toplum felsefelerini adeta zorunlulukla gündeme getiren **Endüstri Devrimi** yüzyılın ortalarına doğru giderek olgunlaşmıştır.

1848 yılında Paris'te yaşanan büyük devrim, Avrupalının bilincine ilk kez olarak "burjuva" ve "proletarya" kavramlarını sokmuştur.

Biyoloji biliminde ise Darwin'in evrim kuramıyla birlikte, 19. yüzyıl bu kez büyük bir entelektüel değişime tanık olmuştur.

Yine bu yüzyılın başlarında Alman idealizmi'nin de etkileri derinden olmuştur.

Yüzyılın ortalarında ise, sadece bilimin kendisiyle yöntemlerine dönük bir ilginin değil, ayrı ayrı hem liberal hem de radikal sosyal teorilerin doğuşu belirleyici bir karakter kazanmıştır.

Yüzyılın sonları ise, idealizmin ikinci büyük dalgasının, metafiziğe en fazla karşı çıkmış olan yerde, yani İngiltere'de ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Ayrıca yüzyılın sonları sadece Amerika'da pragmatizmin değil, Avrupa'da Kirkegaard, Nietzsche ve Schopenhauer gibi filozofların farklı açılardan akıldışlığı öne çıkaran felsefeleri dikkate değer konumdadır.

Romantizm

19. yüzyılda Alman düşünürler felsefeyi bir doğa felsefesi ve sanat felsefesi olarak tanımlamışlardır.

Romantizm; akılcı eleştiriden çok, canlı hatta bilinçdışı yaratma adı verilen önceliklere dikkat çeken felsefi bir uyarlanışı dile getirir.

Romantik düşünce aydınlanmacı ideallerin ve onların dayanağı olan kuramsal konumların ilk eleştirisini ortaya koyan düşünce biçimidir.

Bu felsefe, büyük ölçüde Kant felsefesinden kaynaklanır.

Doğa ve **doğallaşma** romantik düşüncenin temel önermeleridir.

Romantizm farklı yerlerde farklı konumlarda ortaya çıkar.

İngiltere'de daha çok bir **estetik** teorisi ve pratiği, Fransa'da bir **sosyal tepki** ve yeni bir toplumsal sözleşme arayışı, Almanya'da bir felsefe ve **düşünce hareketi** olarak kendisine yer bulur.

İnsan kavrayışı noktasında aydınlamacıktan temel olarak ayrılır.
İnsan her zaman belirli bir gelenek, bir kültür ve bir yaşama biçimi
içine doğar;

doğarken elbette tüm doğal varlıklar gibi çıplaktır, sonradan
giyinir ve bu giyinme ile insanlaşır.

İnsanlaşma bu anlamda insanın kendi doğasına yabancılaşması,
doğal bir varlık olmaktan uzaklaşıp yapaylaşmasıdır.

Romantik felsefe, yanlış ve ikinci dereceden bir güç olarak gördüğü akla şiddetle karşı çıkar, aklın yaptığı tüm ayırımların yapay olup, gerçekliği parçaladığını ve anlaşılmaz hale getirdiğini savunur.

Başka bir deyişle, **romantizm**de rasyonel analiz ya da deneysel araştırmanın yerini **sezgiye** ve **duyguya** beslenen güven, bilimin yerini **doğa** felsefesi alır.

Romantikler Aydınlanma çağının kuru akılcılığına şiddetle karşı çıkıp, doğanın gizlerine, bilim adamının matematiksel ve fiziksel yöntemleriyle değil de, yaratıcı bir sezgisel yolla nüfuz edilebileceğini savunmuş ve sonsuzluğa erişmenin yolları olarak, aşkı, doğayı, dini tecrübeyi göstermişlerdir.

Aydınlanmanın benler ve şeyler olarak ikiye böldüğü evrenin büyüklüğü ve sınırsızlığından etkilenen romantik düşünürler, evreni canlı, sürekli ve dinamik bir bütün olarak değerlendirmişlerdir.

Yine, Aydınlanmanın, doğanın tüm diğer yaratıklarından farklı olarak bir akla sahip olduğu için biricik olduğunu söylediği insan söz konusu olduğunda, Romantizm, akli küçümsediği için, **insanı doğanın bir parçası olarak değerlendirmiştir.**

Stoacılar

Romantizm, siyaset felsefesinde ise, evrenselciliğin yerine milliyetçiliği öne çıkarmıştır.

Onda, özgür ve eşit bireylerden meydana gelen toplum idealinin yerini, her insanın konumunu bildiği, geleneksel kökleri olan organik bir cemaat ideali alır.

İdealizm ve Hegel

İdealizm; felsefe'de dünyayı ve var oluşu, bilinç ve düşünceye önem vererek açıklayan öğretisi olarak tanımlanabilir.

İdealistler, varlıklar arasındaki soyut ilişkilerin, duyularla algılanan nesnelerden daha gerçek olduğunu ve insanların var olan her şeye düşünsel bağlamda, **idealar aracılığıyla** ve idealar olarak bildiğini savunurlar.

İdealizmin birçok türü olmakla birlikte hepsinin paylaştığı **ortak** ilkelerden söz edilebilir:

Tümellerin varlığı,

Burada ve şimdi var olanın aşılması,

Varlıklar arasındaki ilişkilerin o varlıkların dönüştürüleceği varsayımı,

Çelişik bileşenleri bütünleştiren sistemler kurmaya yönelik diyalektik yaklaşım

Zihnin, özellikle maddeden önce sayılması.

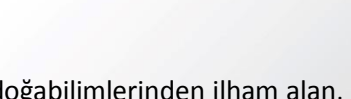
Metafizik veya epistemolojik yaklaşımı temel alması bakımından idealizmin iki temel biçimi vardır:

metafizik idealizm gerçekliğin idealara dayandığını,

epistemolojik idealizm ise bilgi sürecinde zihnin yalnızca tinsel olanı kavrayabileceğini ya da nesnelerin gerçekliğinin algılanabilirliklerinden kaynaklandığını savunur.

İlk biçimi ile idealizm dünyadaki temel tözün madde olduğunu, bunun da maddi biçimler ve süreçlerle bileneceğini ileri süren **maddeciliğin**,

ikinci biçimi ile insan biliminin, zihnin dışında ve bundan bağımsız olarak var olan nesneleri gerçekte oldukları gibi görüp kavradığını öne süren **gerçekliğin** karşıtıdır.

Büyük ölçüde doğabilimlerinden ilham alan, aklın kendisini en iyi ve en gerçek bir biçimde bilim alanında gösterdiğine inanan Aydınlanma, metafiziğe kuşkuyla bakarken, bilgiye birtakım sınırlamalar getirmişti.

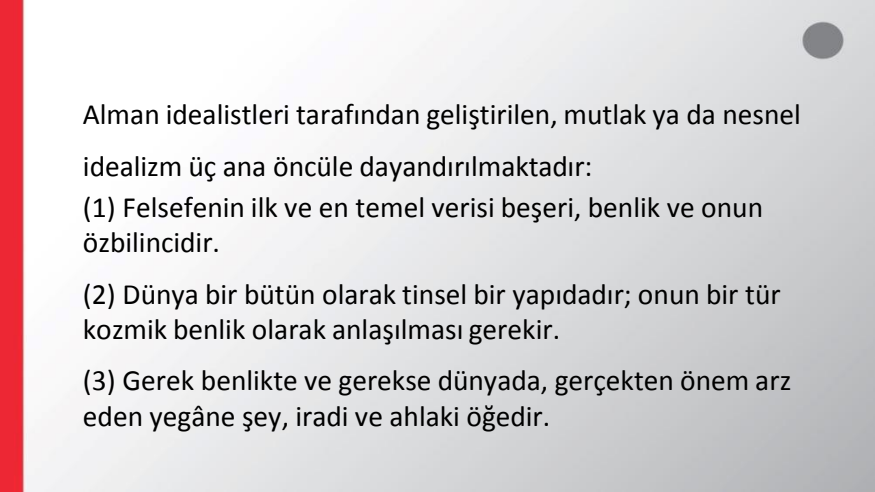
18. yüzyılın en fazla öne çıkan, en ağırlıklı filozofları olarak Hume ve Kant birbirlerine bu bakımdan çok benzemekteydi.

19. yüzyılın başlarında bu durum tamamen değişirken, felsefenin metafiziksel ruhunu yeniden ve belki hiç olmadığı kadar güçlü bir şekilde canlandırdı.

Alman idealizminin felsefeye kazandırdığı bu yeni dönüşüm kısmen romantizmin etkisinin, fakat çok daha önemlisi felsefenin bu kez dinle kurduğu uzak ittifakın bir sonucu olduğu söylenebilir.

Fichte, Schelling ve Hegel gibi Alman idealistlerinin ya bizzat teoloji eğitimi almış ya da babaları Protestan papazları olan filozoflar olmaları,

19. yüzyılın felsefesine yarı dinsel ve bütünüyle adanmış karakterini kazandıran bir etken olduğu söylenebilir.

Alman idealistleri tarafından geliştirilen, mutlak ya da nesnel idealizm üç ana öncüle dayandırılmaktadır:

(1) Felsefenin ilk ve en temel verisi beşeri, benlik ve onun özbilincidir.

(2) Dünya bir bütün olarak tinsel bir yapıdadır; onun bir tür kozmik benlik olarak anlaşılması gerekir.

(3) Gerek benlikte ve gerekse dünyada, gerçekten önem arz eden yegâne şey, iradi ve ahlaki ögedir.

İdealistlerin başlıca dört savından **biri** “**var olmak algılanmış olmaktır**” ilkesine dayanmaktadır.

Nesnelere dayandırılan bütün nitelikler duyu nitelikleridir.

Bunlar ancak duyu organları bulunan bir özne tarafından algılandıklarında var olurlar.

Maddenin varlığını ve duyu algılarının maddeden kaynaklandığını görüşünü yadsıyan bu yalın sav, geniş tartışmalara yol açmıştır.

Özneyle nesnenin karşılıklı birbirine bağımlı olduğu savı, birinci savla yakından ilişkilidir.

Nesnesi olmayan bir özneyi düşünmek olanaksızdır; çünkü özne olmak bir nesnenin ayrımında olmaktır.

Buna karşılık her nesne de ancak bir öznenin karşısında nesnedir.

Bu ilişki mutlak ve evrensel bir biçimde karşılıklıdır. Dolayısıyla her tam gerçeklik, bir nesneyle bir öznenin birliğidir, yani somut bir tümeldir.

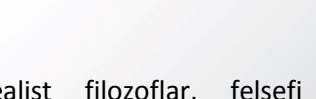
İdealizmin **üçüncü** savına göre **insanın en dolaysız deneyiminde,**
yani kendi öznel bilinçliğinde sezgisel ben, ideal gerçekliği
doğrudan kavrayabilir.

Örneğin Platon'a göre, "iyi ideası"na sıçrama mistik bir nitelik taşır.

İdealizmin **dördüncü** savı özellikle Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için geliştirilmiştir. 11. yüzyılda Aziz Anselmus'un geliştirdiği bu sava göre **yetkin bir varlığın var olması zorunludur, çünkü var olmak yetkinliğin temel öğelerinden biridir.**

Tanrı yetkin olduğunu göre varlığı da zorunludur.

Bazı idealist filozoflar bu savı idealizmin öteki ilkelerine de yaymışlardır.

Söz konusu idealist filozoflar, felsefi düşüncümleri veya spekülasyonlarına çıkış noktası olarak akılla anlaşılabilir dünyayı, ahlak yasasının kendisine işaret ettiğı özgürlüğü alırlar.

Hakikaten var olan, gerçek olan dünya ideal ya da duyular üstü dünyadır.

Aklın kendisi de dahil olmak üzere, bütün felsefi problemleri ve kavramları **tarihsel** terimlerle anlama yönünde bir çabayla ilk kez **Hegel** felsefesinde karşılarız.

Ona göre, hiçbir kavramın değişmez bir içeriği, hiçbir düşüncenin sabit bir anlamı ve hiçbir anlama tarzı ya da şeklinin ezeli-ebedi veya değişmez bir geçerliliği yoktur.

Hegel açısından, felsefenin görevi **tikeli** anlamaktır; çünkü anlaşılmaya en fazla muhtaç olan odur.

Tikel veya bireysel olan ise ancak başka her şeyle olan ilişkileriyle bilinebilir.

İlişkileri bir tarafa bırakıldığında, her tikelin "çıplak bir tikel" olduğunu, bu yüzden onun ancak bütün bir çevresiyle olan ilişkileri sayesinde var olduğunu öne süren Hegel,

böyle anlaşıldığında, onun artık bir "töz" veya "şey" olarak görülemeyeceğini, **fakat sadece olayların değişme süreci içinde olagelen bir şey olarak ele alınabileceğini söyler.**

İşte bu yüzden, gerçekliği olduğu şekliyle, yani bir değişme süreci olarak, sadece **tarihsel akıl** ya da bilinç anlayabilir.

Hegel bu yüzden, evreni veya gerçekliği organik bir süreç olarak düşünmüştür.

Onun gözünde gerçekten var olan **Mutlak**'tır.

Felsefenin konusunun Mutlak olduğunu söyleyen Hegel'de, Mutlak, teolojik terimlerle ifade edildiğinde, **Tanrı** olmak durumundadır.

Bununla birlikte, Mutlakla Hegel, dünyadan ayrı, dünyaya aşkın, ilahi bir gerçekliği anlatmak istemez;

bir bütün olarak gerçekliğin kendisini, bütün bir evreni anlatmak ister:

"Felsefe hakiki olanla meşgul olur, hakiki olan ise bütündür."

Pozitivizm ve Auguste Comte

Pozitivizm, olgularla desteklenen ya da olgularla ilgili verilere dayanan bilginin tek sağlam bilgi türü olduğu görüşüdür.

Genel çizgileriyle pozitivizm, deney konusu edilebilecek olgularla ilgili, yani en geniş anlamıyla bilimsel bilginin sağlam bilgi olduğunu vurgular.

Bunun dışında, olguların çoğu mantık ve matematik gibi bilgi türlerinin varlığını kabul eder, ama bunların içeriksiz olduğunu ileri sürerler.

Pozitivistlerin, en temel özelliği ise geleneksel felsefe görüşlerini, olumsuz bir anlam yüküyle “metafizik” olarak niteleyerek karşı çıkmalarıdır.

Comte’tan bu yana “**metafizik**” nitelemesi insanlığın geride bıraktığı bir aşamayla ilgili, gerçekliğini yitirmiş, yerini **pozitif bilimlere** bırakmış bir bilgi türünü çağırır.

Comte'a göre insanlık tarihinin üç aşamalı zihinsel gelişiminde her aşama bir öncekine göre daha ileri ve gelişmiştir.

İnsanlık başlangıçta açıklamaların doğaötesi güçlere göre yapıldığı **dinsel** bir aşamadır. İzleyen **metafizik** aşamada açıklamalar gene olgulardan uzak bazı kavramlara dayandırılır.

Üçüncü aşamada ise, insanlar doğru bilginin gerektirdiği gibi, açıklamak istedikleri olguları gene bu olgulardan elde ettikleri verilere dayandırmayı öğrenirler; işte bu sonuncusu **pozitif aşama**dır.

Comte bu süreci bir insanın çocukluktan yetişkinliği geçiş aşamalarına benzetir.

Dolayısıyla, bilim temelli, bilimsel yönelimli veya bilimci Comte da metafiziği tümünden reddederken, Avrupa'daki endüstrileşme ve kentleşmenin bir yandan da büyük iktisadi ve sosyal problemler doğurduğuna inandığı için onun ilgi odağına **sosyal felsefe** geçer.

Comte'un pozitif felsefesi, bir "saf" felsefeden ziyade, bir "dünya görüşü"nü veya bir "ideoloji"yi tanımlar.

Bunun daha iyi kavrayabilmek için Comte'un pozitif felsefesini Alman idealizmi ve Kant'ın eleştirel felsefesiyle karşılaştırmakta yarar olabilir.

O, metafiziği alenen ve büyük bir güçle reddettiği için ilk bakışta, hiçbir iki felsefe birbirine, Comte'un pozitivizmiyle Fichte ve Hegel'in idealizminin olduğundan daha zıt görünemez.

Ama terminolojik farklılıklar bir yana bırakıldığında, idealistler arasında metafizik diye geçen düşüncüler ve iddialar bütünüünün Comte'ta "pozitif felsefe" kisvesi altında ortaya çıkan spekülasyonlardan pek o kadar uzak olmadığı görülebilir.

Çünkü idealistler için metafizik, bir "üst-fizik" ya da "süper-fizik" olmayıp, bir temel ideolojidir.

Öte yandan, Comte da pozitif felsefesini hiçbir zaman ampirik bilimin kendisinin bir parçası olarak düşünmemiştir.

İdealizmle pozitivism arasındaki en temel farklılık, öyleyse ideolojik bir farklılıktır.

Buna göre, Fichte ve Hegel gibi Alman idealistleri ideolojik açıdan, Hristiyan geleneğinin temel değerleri olarak gördükleri birtakım manevi değerleri, farklı bir düzlemde ve dönüşüme uğramış bir tarzda da olsa, korumak isteyen muhafazakârlardı.

Oysa Comte, Ortaçağ Hristiyanlığının genel çerçevesinden artakalan her ne varsa onu yakıp yıkmak arzusuyla tutuşan biri olarak, din, metafizik ve idealizmin bütün unsurlarından arındırılmış bir yeni kültürün, modern bilimin sağlam zeminine oturtulmuş hümanistik kültürün, yeni bilim ideolojisinin mutlak savunucusu ya da temsilcisiydi.

Materyalizm ve Karl Marx

Materyalizm veya maddecilik, varlığın yapısı hakkında belli bir tavrı yansıtan görüştür.

Materyalist filozoflara göre var olan her şey, bize başka türlü görünse bile ya **madde**, ya da **maddi bir şey**dir. Yani, varlığın temeli maddedir.

Madde olarak görünmeyen şeyler de maddeye indirgenebilir.

Materyalizm de, modern Avrupa uygarlığında kapitalizmin endüstrileşme sonrasında yarattığı problemleri aşmak için yeni birtakım değerler üretme çabası içinde olmuştur.

Materyalizm, 19. yüzyılda kapitalist toplumlarda yaşanan yoğun rekabetin hem bireyi ve hem de toplumu acımasızca sömürmesine karşı koymak amacıyla, yeni bir ekonomik ve politik sistem önerisiyle ortaya çıkan Marx'ın felsefi sistemine karşılık gelir.

Onun önerdiği, sosyalist sistem adıyla anılacak yeni politik düzen, sosyal sorunların temelinde gerçekte mülkiyetin bulunduğu kabulünden yola çıkarak, **mülkiyetsiz** ve **sınıfsız** bir toplum oluşturma amacının bir parçası olarak tasarlanmıştır

Kapitalist toplumların içinde bulundukları kötü koşulları gözler önüne sermek ve kapitalizmin yerini alması düşünülen sosyalizmi meşrulaştırmak için tarihi oldukça farklı bir şekilde yorumlayan Marx, bir yandan tarihsel materyalizm adı altında yeni bir tarih düşüncesi ortaya koyarken, bir yandan da tarihsel materyalizme temel olacak bir materyalist evren telakkisi geliştirmiştir.

Yeni uygarlığın bütünüyle modern evren telakkisinde, Tanrı ve din, yükselen hümanizm doğrultusunda zaten etkisizleştirilmişti;

Marx, bundan biraz daha ileri giderek, her ikisini de reddetti.

O, modern Avrupa uygarlığının kurucu döneminde yapılageldiği üzere, bütün bir evreni bilim ve felsefe yoluyla açıklamaya devam etti. / **Ekonomi**

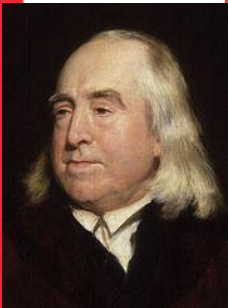
Marx'ın felsefesi bundan çok daha fazla bir şeydir; Marx, 20. yüzyıl açısından ihtilalci ideolojinin sembolü olmak durumundadır.

Bu açıdan bakıldığında, Marksist felsefe sadece 19. yüzyıl felsefesinden değil, Batı kültürünün bütün büyük felsefe geleneklerinden oldukça radikal bir kopuşu ifade eder

Marx'a geçişle birlikte çizgi tamamen belirsizleşir, yeni, farklı ve çok daha radikal bir felsefi karşıtlık, pratik bir felsefe zuhur etmeye başlar.

Çünkü o, **problemin artık, dünyayı anlama problemi değil de dünyayı değiştirme problemi olduğunu söyler.**

Gerçekten de Marx sadece bir felsefeci ya da diyalektikçi değil, tarihsel gelişme öğretisi ortaya koyan bir sosyal bilimcidir.

Pragmatizm (Yararcılık) ve Jeremy Bentham

Kişisel tatmine yapılan vurgunun yeni bir felsefe telakkisini, kişisel mutluluğun maksimizasyonunu nihai amaç haline getirecek bir felsefe anlayışını tetiklemesi kaçınılmazdı.

Aslında kökleri bir önceki yüzyıl felsefesinde bulunan bu felsefe anlayışı, **yararcılık** olarak bilinir.

Basit bir haz makinesi olarak insan tasarımı ve hazcı mutluluk telakkisinden yola çıkan bu anlayış, yararçı bir ahlak görüşü temelinde, her türlü sosyal ve politik teorisinin insandaki hazcı güdülenmeye dayandırılması gerektiğini savunur.

Felsefede Yararcılık ya da Pragmatizm hem **iyinin** teorisi hem de **doğrunun** teorisidir.

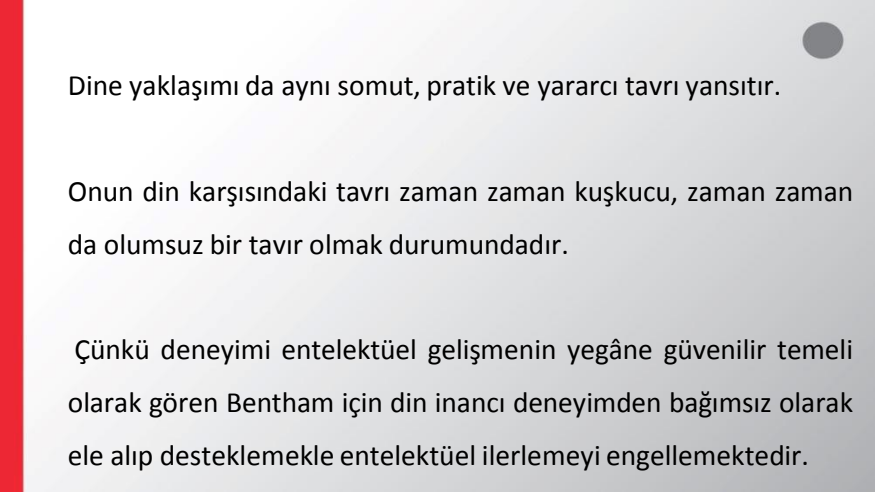
İyinin teorisi olarak faydacılık **refahçı**dır. İyi en fazla faydayı sağlayan ve burada fayda zevk, tatmin veya bir nesnel değerler listesine göre tanımlanır.

Bir **doğru** teorisi olarak ise faydacılık **neticeci**dir.

Doğru hareket en yüksek faydayı verendir.

Bentham'ın Yararcılık anlayışı ferdi olmayan bir hedonizmdir.

Epikür'ün kişiyi en mutlu eden şeyi yapmasını tavsiye etmesine karşılık Bentham herkesi en mutlu yapacak şeyi yapmayı uygun görmüştür.

Dine yaklaşımı da aynı somut, pratik ve yararçı tavrı yansıtır.

Onun din karşısındaki tavrı zaman zaman kuşkucu, zaman zaman da olumsuz bir tavır olmak durumundadır.

Çünkü deneyimi entelektüel gelişmenin yegâne güvenilir temeli olarak gören Bentham için din inancı deneyimden bağımsız olarak ele alıp desteklemekle entelektüel ilerlemeyi engellemektedir.

Başka bir deyişle, dinin metafiziksel veya duygusal değeriyle hiç ilgilenmeyen, dinin yalnızca yararına bakan Bentham, onu yararsız bulmakla kalmaz, zararlı olduğunu ve topluma sıkıntı verdiğini düşünür.

Zira din ona göre, inanmayanlara karşı düşmanlık oluşturur.

Rahiplerin akli aşağıladıklarını, çevrelerini esrar ve hurafe perdesiyle örttüklerini ve örgütlü bir "insan iktidarı ve hilesi safı" oluşturduklarını söyleyen Bentham'ın dine yönelik asıl eleştirilerinden biri, onun "kutsal olmayan bir ittifak" kurması ve bunu "dünya menfaati fesatçılığıyla" yapmasıdır.

İrrasyonel Yaklaşımlar

Gerek Alman idealistleri, gerek Comte pozitivistleri, gerekse toplum felsefesinin Mill ve Marx ile temsil edilen liberal ve radikal kanatları, 19. yüzyıl felsefesinin rasyonel kısmına karşılık gelir.

Yüzyılın bir de okul ya da sistemlerden ziyade, bireysel filozoflar tarafından temsil edilen irrasyonel kısmı vardır.

Daha yüzyılın başından itibaren görünür hale gelen bu irrasyonel unsur, aslında Aydınlanma ve dolayısıyla rasyonalizme karşı bir tepkiydi.

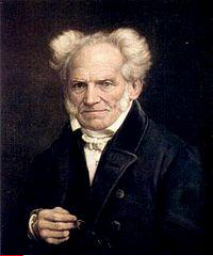
Hegel, metafiziğe olan derin bağlılığına rağmen, akılsallığa veya beşeri rasyonaliteye beslediği güvenle Aydınlanma geleneğini en azından bir yönüyle sürdüren filozof olmuştur.

Buna karşın **Kierkegaard**, Hegel'in rasyonalizmini alaya alarak; Hegelci akılcılığı akademik felsefenin, hayattan kopuk, varoluşa yabancı, nesnel ve soyut teorileştirmenin kusursuz örneği olarak değerlendirirken, öznel varoluşa döndü;

insanın hayatta sonsuz ve soyut araştırmalara değil de sağlam kararlara, bütün bir varoluşuyla gireceği türden yaklaşımlara ihtiyaç duyduğunu ileri süren felsefi bir bakış açısı geliştirdi.

Aynı şekilde **Schopenhauer** da gerçeğin rasyonel olduğunu öne süren Hegel'e karşı, onun esas itibariyle akıldışı olduğunu ileri sürdü.

O, görünüşlerin gerisinde ayrı bir gerçeklik olduğunu, bu gerçeğin kendisini çok çeşitli içgüdülerde, cinsel arzuda, farklı hayvani davranışlarda gösteren evrensel bir iradeye karşılık geldiğini iddia etti.

19. yüzyılın birbirlerinden önemli ölçüde bağımsız irrasyonalistlerinden üçüncüsü ise, elbette **Nietzsche'ydi.**

Schopenhauer'in kendisi gibi Nietzsche de akli olmayan bir insan doğası anlayışını öne çıkartırken, yine Schopenhauer'le birlikte akıl veya zihnin esas itibariyle içgüdünün, hayatın ve iktidarın hizmetinde olan bir aracından başka bir şey olmadığını ve insan için yanılsamanın en az hakikat kadar gerekli olduğunu ileri sürdü.

TEŞEKKÜRLER